

حکومەتا هەرێما کـوردستانێ – عێراق

وەزارەتا خواندنا بلند و ڤەکولینێن زانستی

زانـکـویـــا دهـــــوک

کـولیژا زانستێن مـرۆڤـایـەتـی / پشکـا مێژوو

مێژوویا جیهانێ mejoya_cihani

کێشا ویلایەتا موصل

ئـامـادەکرن قوتابی:

مێهڤان ناظم محمد

سـەرپەرشتیـا:

م.أرشد حمد محو

٢٧٢٤ک ١٤٤٥م ٢٠٢٤ز

کێشەیا ویلایەتا موسلێ ١٩١٨ ـ ١٩٢٥

دەستپێک:

ل٣٠/١٠/ ١٩١٨ ئاگربەستا مودروس دناڤبەرا هەڤپەیمانان و دەولەتا عوسمانی هاتە گرێدان کو د روژا دویڤدا دێ هێتە جێبەجێکرن، ئێک ژ بەندێن ڤێ ئاگربەستێ بەندێ ١٦ دبێژیت (بریتانیا ماف هەیە هەر جهەکێ ستراتیجی داگیربکەت دناڤ دەولەتا ئوسمانی دا ئەگەر بو جهێ مەترسیێ ل سەر بریتانیا دێ بریتانیا وی جهی داگیرکەت). هەروەسا پشتی ئەڤ ئاگربەستە هاتیە ئەنجام دان ئەو جهێ لەشکەرێ بریتانی گەهشتیێ دێ لێ راوەستیت و ئەو جهێ لەشکەرێ عوسمانی گەهشتیێ دێ لێ راوەستیت ل وی دەمی لەشکەرێ بریتانی ١٢ میلان ژ باژێرێ موسل یێ دویر بوو لدویف ڤێ ئاگربەستێ پێتڤی بوو لەشکەرێ بریتانی راوەستیابا بەلێ نەراوەستیا و پێش ڤەچوون کر هەتا گەهشتینە باژێرێ موسل، بریتانیا بهانە گرتن گوت مەترسی هەبو ژبەر هندێ.

ل٢/١١/١٩١٨ (عەقید لیجمان) یێ بریتانی دهێتە باژێرێ موسل و گەنگەشەکا توند د گەل جەنەرالێ عوسمانی (عەلی ئێحسان پاشای) دکەت و دبێژیتێ پێتڤیە ب زویترین دەم لەشکەرێ عوسمانی خو ژ باژێرێ موسل ڤەکێشیت پشتی گەنگەشەکا درێژ دناڤبەرا عەقید لیجمانی و عەلی ئێحسان پاشای دا ل٥/١١/ ١٩١٨ عەلی ئێحسان پاشای لدویڤ فەرمانا ئیستەنبولێ ب نەچاری ڤە لەشکەرێ خو ژ باژێرێ موسل ڤەکێشا و باژێر رادەستی جێگرێ والیێ عوسمانی کر.

پشتی هینگێ بریتانیا ل٨/١١/١٩١٨ ئالایێ عوسمانی لسەر قەسرا حکمرانیێ ل باژێرێ موسل ئینا خوار و ئالایێ بریتانیا ل جهێ وێ بلند کر پشتی ب ڤێ چەندێ هوسا باژێرێ موسل کەفتە دبن دەستهەلاتداریا داگیرکەرێن بریتانی دا هەر چەندە پێتڤی با بریتانی نە چووبان د باژێرێ موسل دا لدویڤ ئاگر بەستا مودروس.

لدویڤ رێکەفتناما (سایکس ـ بیکو ـ سازانوڤ) ئەوا ل سالا ١٩١٦ هاتیە گرێدان ویلایەتا موسل بارا فرەنسا بوو بەلێ پشتی فشارێن توند یێن بریتانیا فرەنسا نەچاربوو دەست ژ ویلایەتا موسل بەردا بۆ بریتانیا و ب شێوەکێ فەرمی د کونگرێ سان ریمو دا ل هەیڤا ٤ یا سالا ١٩٢٠ فرەنسا دەست بەردانا خو راگەهاند بەرامبەر ٢٥٪ ژ نەفتا وێ هەروەسا د کونگرێ سان ریمو دا ئینتیدابا بریتانی لسەر عیراقێ هاتە سەپاندن بڤی شێوەی دەستهەلاتا بریتانی ـ عەرەبی لسەرویلایەتا موسل هاتە چەسپاندن.

گرنگیا جهێ ویلایەتا موسل:

موسل جهەکێ گرنگ هەبو ژ هەمی لایەناڤە وەک (ستراتیجی، ئابووری کو بازرگانی لێ هەبوو ، سیاسی، جوگرافی کەشوهەوایەکێ باش هەبو ، هەروەسا نەفتا لێ هەی).

دەمێ ملک فەیسەل هاتیە سەردەستهەلاتێ گوتە برێتانیا ئەز دەستهەلاتێ ل سەر بەغدا و بەسرا بتنێ ناکەم پێدڤیە موسل ژی گەل بیت، گرنگیا ویلایەتا موسل ملک فەیسەلی بڤی شێوەی وەسف کر (هەر وەکی بەغدا و بەسرا لەشێ مرۆڤی و موسل سەر بیت).

کەفتنا دەولەتا ئوسمانی و دامەزراندنا دەولەتا تورکی:

د وی سەردەمی دا دەولەتا تورکیا یا نوی ب سەرکێشیا موستەفا کەمالی فشارێن خو توند کرن لسەر داگیرکەرێن بریتانی ل عیراقێ برێکا هنارتیێ خو یێ لەشکەری ئوزدەمیری بۆ ویلایەتا مویسل کو دناڤبەرا سالێن ١٩٢٢-١٩٢٣ رولەکێ کاریگەر هەبوو د ویلا یەتا مویسل دا.

بهانەیێن تورکا بو ویلایەتا موسل:

- کەمال ئاتاتورکی گوتە برێتانیا نە ب رێکەکا دروست وە موسل داگیرکری، پشتی ئاگربەست وە ئیمزا کری شنی وە داگیرکر و ئەڤە تشتەکێ یاسایی نینە.
- مبالغەکرن دەمێ گوتی پتریا خەلکێ ویلایەتا موسل تورکن.
- بو ماوەک درێژ دەولەتا ئوسمانی حوکم ل ویلایەتا موسل کر بو پتر ژ ٤٠٠ سالا.

بهانەیێن برێتانیا و عێراقێ بو ویلایەتا موسلا

- برێتانیا گوت مە چ تشتێن نە یاسایی نە کرینە بەلکو ئەم دیڤ ئاگربەستێ چووین.
- عێراقێ و برێتانیا گوت ئەڤ دەڤەرە ژلایێ ئابووری و جوگرافی دکەڤیتە سەر عێراقێ.
- رێژا کورد و عەرەبا گەلەک پترە ژ یا تورکا.

چارەنڤیسێ ویلایەتا موسل د رێکەفتناما لوزان ل ساڵا ١٩٢٠:

د بەندێ ٦٤ دا ماف دابوو خەلکێ ویلایەتا موســل پشــتی ســاڵەکێ ئەگەر دەولەتەک ل باکوری چێبوو خەلکێ موســل ژی بچیتە دگەل وێ دەولەتێ. د دڤێ رێکەفتنامێ دا بەندێ ٦٢ و ٦٣ و ٦٤، بەحســێ کوردا یێ کری، د بەندێ ٦٢یێ دا ماف دابو کوردێن باکور دەولەتەکێ بو خۆ ب دامەزرینن بەلێ نە دەولەتەکا حازر، بەندێ ٦٣ دا ماوەیێ سالەکێ دا دەلیڤێ دەینە کوردا ئەرێ دێ شــێن دەولەتەکێ بو خو دامەزرینن، بەندێ ٦٤ گوت ئەگەر کوردێن باکور شــیان دەولەتەکێ ب دامەزرینن و ماوەیێ ســاڵەکێ دا مافی دەینێ و ئەگەر دەولەت دروستکرن ویلایەتا موسل ژی دێ چیتە دگەل.

کێشا ویلایەتا موسل د کونگرێ لوزان دا١٩٢٣:

د کونگرێ لوزان دا ل٢٠/١١/ ١٩٢٢ تا ١٩٢٣/٤/٢٣ ئەو دانوســـتاند نێن هاتینە کرن دناڤبەرا بریتانیا و تورکیا دا لدور ویلایەتا مویســل هەردوو ئالی نەگەهشــتنە چ ئەنجامان بەلێ د کونگرێ لوزان دا بریــار هــاتبو و دان ئەگەر پشـــتی ٩ هەیڤان هەردوو ئــالی نەگەهشـــتنە چ ئەنجامان دێ تەوەرێن ڤێ کێشـــێ ڤەگوهێزین بۆ کومەلا گەلان ژبۆ دانا بریارا دوماهیێ.

کێشەیا ویلایەتا مویسل د کومەلا گەلان ڤە:

پشـــتی بورینا ٩ هەیڤان هەردوو ئالی نەگەهشـــتنە چ ئەنجامان لەورا بریار هاتە دان کو کێشەیا ویلا یەتا مویسل بهێتە ڤەگوهاستن بۆ کومەلا گەلان ل هەیڤا ٦ یا سالا ١٩٢٤ هەروەسا ل٣٠/ ١٩٢٤/٩ جڤاتا کومەلا گەلان بریاردا ب دامەزراندنا لژنەکا دیڤچوونێ ژبۆ ڤێ ئاریشـــێ کا دێ گەهیتە چ ئەنجامان ل٣١/١٠/ ١٩٢٤ کومەلا گەلان لژنەکا دیڤچوونێ پێکئینا ژبۆ کێشەیا ویلایەتا مویسل کو ژڤان کەسان پێکدهات:

1- کونت پول تلکی: جوگرافی ناســەکێ بەرنیاســە کو بەری هینگێ ســەروک وەزیرێ مەجەر بوو.

2- ئی. ئێف. فرسن: وەزیرەکێ سویدی بوو.

3- ئي. پولس: عەقیدەکێ خا نەنشینکری بوو ژ لەشکەرێ بەلجیکا.

ئەندامێن لژنێ کومبوونا خو یا ئێکێ ل بــاژێرێ جنێف گرێدا و دڤێ کومبوونێ دا (ئی. ئێف. فرسن) هاتە هەلبژارتن وەک سەروکێ لژنێ، ژبەر هندێ دگوتنێ لژنا فرسن.

كاروبارێن لژنا كێشەیا ویلایەتا مویسل:

خواندن و دیڤچوونا وان هەمی دوكیومێنتێن ب كەیسێ كێشەیا ویلایەتا مویسل ڤە گرێدای وەكی راپورتێن روینشتنێن كونگرێ لوزان و راپورتێن كومەلا گەلان و نا مەیێن هەردوو حكومەتێن توركیا و بریتانیا هەروەسا لژنێ سەرەدانا لەندەن كر ل دوماهیا هەییڤا ١١ یا سالا ١٩٢٤ كا هیجەتێن بریتانیا چنە و راپورتێن وان هاتنە وەرگرتن هەروەسا لژنێ سەرەدانا ئەن قەرە كر ل دەستپێكا سالا ١٩٢٥ كا هێجەتێن توركیا چنە و راپورتێن وان هاتنە وەرگرت ن هەروەسا لژنێ سەرەدانا بەغدا كر ١٩٢٥ و ما ل بەغدا كا هێجەتێن عیراقێ چنە و راپورتێن وان هاتنە وەرگرتن هەروەسا لژنێ سەرەدانا باژێرێ مویسل كر پشتی هینگێ سەرەدانا هەمی باژێر و قەزا و ناحیێن ویلایەتا مویسل كر بڤێ چەندێ كاروبارێن لژنێ ب دوماهیک هاتن ل دوماهیا هەیڤا دووبارە لژنە ل باژێرێ جنێف كومبووڤە ل٢٠/ ١٩٢٥/٤ و رەشنڤیسا راپورتا خو چێكر.

راپورت و بەلگەیێن لژنا كێشەیا ویلایەتا مویسل:

1. بەلگەیێن جوگرافی: بەحسێ جوگرافیا ویلایەتا مویسل كربوو كا ژ چ پێكدهێت وەكی چیایێن وێ روبارێن وێ...هتد.

2. بەلگەیێن مروڤی: لدویڤ ڤان بەلگەیان دڤێت دەولەتەكا كوردی ل ویلا یەتا مویسل بهێتە دامەزراندن چونكی لدویڤ ڤان بەلگەیێن مروڤی بۆ وان وەسا دیاربوو كو پرانیا ئاكنجیێن ویلایەتا مویسل كوردن.

3. بەلگەیێن مێژووی: لدویڤ ڤان بەلگەیان بۆ وان وەسا دیاربوو كو رولێ هەرێ كاریگەر ل ویلایەتامویسل رولێ توركایە، كو پتر ژ ٤٠٠ سالا حوكم لێ كرییە.

4. بەلگەیێن ئابووری: لدویڤ ڤان بەلگەیان باشترین چارەسەری ئەوە كو ئەڤ ویلایەتە ب دەولەتا عیراقێڤە ب هێتە گرێدان و نە یا دروستە چ پارچێن ئەردی ژ ڤێ ویلایەتێ ڤەكەن بەلێ ئەگەر چ چارەسەری نەهاتنە دیتن چ ئاریشە نابن ئەگەر هندەک دەڤەر ژێ بهێنە ڤەكرن و ب دەولەتا توركیا ڤە ب هێنە گرێدان وەكی زاخو و ئامێدی و دهوک بەلێ گەلەک یا ب زەحمەتە باژێرێن كەركوک و كفری و سولەیمانیێ ژ بەغدا ڤەكەن.

5. بەلگەیێن لەشكەری: دانپێدان ب هێلا بروكسل وەک سنورێ عیراق و توركیا ژبۆ پاراستنا بەغدا.

6. بەلگەیێن سیاسی: جیاوازی هەبوو دناڤبەرا ئەندامێن لژنێ و ئەندامێن كومەلا گەلان دا هندەک دگەل توركیا بوون و هندەک د گەل بریتانیا و عیراقێ بوون.

دوماهیک ئەنجامێن لژنا کێشەیا ویلایەتا مویسل:

یارازیە هەمی ئەو ئەردێن دکەڤنە باشـــورێ هێلا بروکســـل ب دەولەتا عیراقێ ڤە بهێنە گرێدان بەلێ ب دوو مەرجان:

1- دڤێت ویلایەتا مویسل دبن ئینتیدابا بریتانی دا بیت بۆ ماوێ ٢٥ سالان.

2- دڤێت حەز و بوچوونێن کوردان لبەر چاڤ بهێنە وەرگرتن.

بریارا ئەنجومەنێ کومەلا گەلان سەبەرات کێشەیا ویلایەتا مویسل:

ئەنجومەنێ کومەلا گەلان ل١٩٢٥/١٢/١٦ بریار دا کو ویلایەتا مویســـل ب دەولەتا عیراقێ ڤە ب هێتە گرێدان و هێلا بروکســل هاتە دەســت نیشــانکرن وەک هێلا ســنوری دناڤ بەرا تورکیا و عیراقێ دا.

کوتورکیا رازی بوو کو ویلایەتا مویســـل ب عیراقێ ڤە ب هێتە گرێدان بەرامبەر هندەک مەرجان ئەوژی نەفتا دەڤەرێ ١٠٪ بدەنە تورکیا بو ماوێ ٢٥ سالأ بەلێ نەبو ٢٥ تورکیا گوتێ ٥٠٠ جونەیدا بدە مە. بڤی رەنگی لدویڤ هزرا وان ئەڤ کێشەیە هاتە چارەسەرکرن بەلێ د راستی دا ئەگەر بەرێ خو بدەنێ هێشتا ئەڤکێشەیە نەهاتیە چارەسەرکرن .

ژێــدەر:

1- حميدي، جعفر عباس،تاريخ العراق المعاصر، ١٩١٤-١٩٦٨.

2- ئەحمەد حەمەدئەمی، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هـاوچەرخی عیراق،

3- ئەحمەد باوەڕ، مێژوویی هاوچەرخی عیراق 1914-1968.